

Muinasjuttude iseseisev elu

Algupärase lastekirjanduse päev Tartus 2013

Tänasele päevale sisu andnud teema tüvitekstidest ajendas taas kord selle termini üle mõtisklema. Kangastus mulle siis pika mõtisklemise peale pilt toeka tüvega puust, mille vastu on hea nõjatuda, mis annab kindlusetunnet ja pakub varju taevatuulte eest. Miks mitte võtta ka tuntud muinasjutte kui tüvitekste, ehkki nende suuline iga on pikem kui kirjalik. Kuulus rootsi kirjanik Ulf Stark meenutas aastal 2005, kui ta käis meil Paabeli raamatukogu foorumil, et tema ema luges talle ja vennale palju muinaslugusid ette. “Meie noortesse meeltesse jäi varajane jälg muinasjutu struktuurist, mis aitab meil muid lugusid mõista ning ise midagi sarnast luua.”

Tahan teile täna rääkida Steni muinasjutuvõistluse lugudest – laste kirjutatud muinaslugudest, mille puhul on näha, millise tüve najale nooruke autor on end toetanud ja millise oksa sellele tüvele külge kasvatanud.

Kui ma eelmisel aastal nurisesin siinsamas teie ees seistes muinasjuttude muudetud lõppude kallal, siis praegu ei taha ma sugugi kritiseerida neid tempe, mis lapsed tuntud muinasjuttude ainetel on teinud. On kaks ise asja, kas vanale loole on külge poogitud midagi, mida seal pole olnud või vanale loole tuginedes kirjutatakse uus ja oma moodi, kas kaasajastatud või pahupidistatud lugu. Mõndagi on inimeste arusaamades muutunud – ei saa täna, kui me räägime erisuste rikastavast mõjust ja loomaliikide hoidmisest ohjeldamatult lohesid maha lüüa. Sestap otsivad jutuvestjad muid lahendusi.

Steni muinasjutuvõistlus on aset leidnud 21 korda – täpselt nii palju, kui Stenil enesel eluaastaid kokku sai. Lugusid on aastate jooksul kogunenud tõsiselt palju – keskel läbi kaks-kolmsada aastat. Kogunenud materjal, kui muinasjuttude kohta nii tohib öelda, pakub ulatuslikku uurimisainet, oleks ainult uurijaid. Saaks analüüsida teemasid ja kasutatud tüvitekste aastate lõikes, päriselu ajakajaliste sündmuste peegeldusi, väärtushoiakute dünaamikat jne. Kuid Steni muinasjutuvõistluse tööde sisulisest poolest on kirjutanud, parandage kui ma eksin, ainult Leelo Tungal 2011. a Nukitsas ja kogumiku „Maailma parim asi“ saatesõnas. No ja siinkõneleja põgusalt iga-aastastes võistluse kokkuvõtetes, mis ilmunud ajalehtedes.

Steni enese loomingus on tüviteksti najale nõjatumist samuti märgata. „Pääsuemanda jutustus“ on ju rangelt võttes muistend pääsukese tekkest, mille noor autor esitab isikupäraselt stiilis, asetades sellele raamjutu

keskele. Sten kirjutas loomamuinasjutte, aga tema lugudes lahenesid loomade vahel tekkinud konfliktsituatsioonid rahumeelselt, mitte nagu rahvajuttudes.

Millist muinasjuttu teavad kõik meie lapsed, ja mitte ainult lapsed, kasvõi une pealt? Õige, see on “Punamütsike”, tüvitekstidest kõige enam pruugitud ja parodeeritud. Steni jutuvõistlusele kirjutatud lood jagunevad laias laastus kolme jakku – loomamuinasjutud, Anderseni vaimus lood ja Grimmi-laadsed. Näpuotsaga seebiseriaalide moodi jutte, kus pannakse paari kõik, mis liigutab, ja fantaasiakirjanduse arendusi.

Loomamuinasjutte tundub olevat kõige rohkem, statistikat pole keegi teinud, seepärast kindlalt väita ei tohi. Ei saa öelda, et nende seas oleks silmatorkavalt palju tüvitekstile nõjatumist. Keegi pole teiseendanud siili sitikaküpsetamise lugu. Muti meheleminek sarnaneb ainult põgusalt hiire väimehe otsimise looga, kus alustatakse päikesest, aga jõutakse omasuguse jurde välja. Kasutatakse küll loomamuinasjuttude tüüpilisi tegelasi ja suhteid. Klassikalised konfliktsituatsioonid lahendatakse sageli sõbralikult ja rahumeelselt nagu ka Sten seda tegi. Loomamuinasjuttudes on sageli kasutatud kaasajastamist. Tehakse juttu laanekogust ja metsa valitsejaks püüdlemisest. Loomad soovivad bändi teha (eriti vares) ja rebane loob koguni projektipõhise orkestri. Rott hakkab muusikakoolis metsasarve õppima jne.

Anderseni vaimus kirjutatud juttudes tegutsevad esemed – supikulp läheb seiklema, pinalis toimub hirmsaid asju – poliitilisest võimuvõitlusest enesekehtestamiseni. Torkab silma taaskasutuse teema. Üpris palju on lugusid, kus vanad esemed ära visati, prügimäele viidi ja kuidas need siis taas kas parandati ja kasutusele võeti või said nad uue kuju, uue rolli ja elu läks jälle rõõmsalt edasi. Näiteks parandati suurte poiste poolt lõhutud ja prügilasse visatud jalgpall, kaunid mahalõigatud juuksed naudivad nüüd imetlemist vahakujude peas, vana põrandahari jutustab oma elukäigust. Teinekord paraneb esemete elu uue ja mõistvama-osavama omaniku tõttu nagu väikestel uiskudel ja vanal viiulil.

Kriiksuv üks osutab pererahvale oma veale vaatamata, õigemini tänu sellele teene jne. Arvutihiired teevad tegusid, mobiiltelefonid, MP3 mängijad, Iphonid ja muu säärane moodsa aja asjamaailm on kaasa haaratud. Aga need ei tee midagi erilisemat või imelisemat kui sukanõel või sullepea omal ajal. Neile on omistatud inimlikke omadusi, nende suhted peegeldavad inimeste maailmas toimuvat. Leelo Tungal kirjutas Nukitsas: „Näib nii, et kui kõik tehnikaimed on käe-jala juures, siis polegi neist kuigi huvitav kirjutada. Või kui võetaksegi peategelaseks autod (mis ikkagi

peaaegu igal aastal paaris-kolmes muinasloos on figureerinud) või arvutid (Ja nendest pajatatakse üha sagedamini), siis ei tee need masinad ilmaimesid, vaid käituvad üpris inimlikult – niisamuti kui karuotid ja jänesed esivanemate pajatustes.“

Grimmi-koolkonna puhul on silmatorkavam osa tuntud muinasjuttude töötlemine, kaasajastamine ja parodeerimine. Töödelda ja parodeerida on mõtet ikka üksnes üldtuntud muinasjutte. Üks osa Grimmide arvukast lugudepagasist seda meie mail ka on. Igal aastal tuleb rohe- või vanamütsikesi, kes on paigutatud kaasaega. Punamütsikese muinasjutt on (jällegi mulje järgi öeldes) kõige enam töödeldud süžee. Mõne loo eesmärk on pahupidistamine, üle võlli kiikumine, mitmemuinasjutumögina keetmine. Seda tehakse ikka põhjalikult – Sinpüksikesel on vanaisa Punahabe, Lumimustake ja Porivalguke on head sõbrad, Mašake viib kolmele ninasarvikule mannaputru, Ärkav Kaunitar punub palmitüvedest särgi, millega nõiutud luik taas tüdrukuks sai jne. Teiste puhul soovitakse töötluse abiga ka mingi oma sõnum edastada. See võib olla poliitiline satiir või rahu sõlmimine põliste vaenlaste vahel või tuntud loole järje kirjutamine.

Eesti rahvajuttude tüvele nõjatutakse üksjagu vähem või siis vähem konkreetselt. Aeg-ajalt ilmub välja ahju- või arvutialune, Puulasest ja Tohtlasest sai ükskord Tuuli Näpp ja Tormi Varvas. Kalevipoeg ja Vanapagan tulevad ikka ja jälle juttudesse, vaeslapsest, kolmest vennast rääkimata. Viimased on muidugi muinasmaailma tegelased igal pool. Need ja muud muinasjuttudele omased motiivid (kolm soovi, pärandus kolmele vennale, mingi arv katsumusi enne loodetu saavutamist, tuhkatriniinulik vaeslapse motiiv) leiavad laste poolt töötlemist ja peegeldavad sel moel meie aega ja väärtushoiakuid.

Igal aastal on märgata ka uusi tüvesid, millele kirjutajad meeeldi nõjatuvad. Kui Harry Potteri raamatud riburada-pidi ilmusid, siis hakkas laekuma võlurpoiste lugusid, pärast „Videviku“ tulekut tuli ka paar vampiirilugu. Fantaasiakirjandus ning filmid mõjutavad kirjutajaid suuresti, aga need on ise juba mõne toeka tüve oksaharud.

Vaatame kõigepealt, milliseid **muinasjutumotiive** lapsed sagedamini kasutavad ja mida neile omalt poolt lisavad. Paljudes muinasjuttudes, kus loo arengu huvides on vaja peategelane kõigepealt häda ja viletsuse sisse tõugata, kirjeldab noor autor suurt ainelist kehvust, vanemate kaotust ja tegelase tõrjutust. Kusjuures üks vanematest ei pruugi füüsiliselt kadunuke olla, ta lihtsalt töötab Soomes või Iirimaal ja seepärast on laps ükski jäänud. **Uue motiivina kasutavad autorid kiusamist.** Sageli peategelast

noritakse, kiusatakse, tal on ema joodik ja isa pole üldse, või ollakse mitte üksnes hullult vaesed vaid ka tõrjutud. Kas tõrjutakse kasvult kidurat merineitsit või naerdakse kentsaka nimega printsessi üle (tolle ristiniimi on Padi!) või narritakse mõnd loomalast või mõnitatakse teistest erinevat inimlast. Erinemine on kaasaja muinasloos sama hull asi, kui vaesus või orvuseisus vana aja juttudes. Kui kunagi algasid muinaslood sellega, et elas kord üks puruvaene poiss, siis nüüd lisatakse sellele, et kõik kiusasid ja narrisid seda poissi.

Sellele, mis lastele tähtis on, heidavad valgust nn **kolme soovi muinaslood**. „Maagilises munas“ saavad eite-taati võimaluse kolm soovi esitada nagu Lopi ja Lapi. Taadile torgatas esimesena meelde tema vana koer ja ta soovis kohe, et koer oleks terve ja elaks sama kaua kui taat. Järgmisena sooviti hõreda hüti asemele maja, ei midagi uhket, aga nägusat ja soojapidavat. No ja rohkem soove neil polnudki! Kõik oli juba hästi. Siis haaras noorenduskuuri läbi teinud peni võlumuna hammaste vahele ja nii sattus kolmanda soovi õigus hobusele. Too soovis iseliikuvat vankrit, et temalgi väheke hõlbuelu oleks. Ennäe, Hummeri-nimeline imelik neljarattaline ilmuski hobuse kõrvale. Kõik olid õnnelikud!

“Nõiutud hobuses” kiusab igaüks kehva poissi. Kui tuleb klassikaline kolme soovi soovimise koht kätte, siis kõigepealt soovib poiss emale tervist, siis enesele sõpru ja ... muud ei olegi tal üldse vaja! Pärnu jõe ääres juhtunud kuldkalakese loos on taat nii tuhm, et soovib kasti õlut ja ämbritäie kalu. Eit tuleb sellest võimalusest kuulda saades märksa asjalikumale soovile – arvuti ja internetiühendus, mis aitavad tal oma väikese käsitööpoe avada. “Ja nii nad nüüd elavadki õnnelikult oma pensionärielu.” Lõhkine küna jääb ära. Ühes teises sama muinaslugu teisendavas loos täidab soove lõhekala, ühtlasi Rootsi kuningas, kes küll juba kahetsusväärsel kombel taldrikule on sattunud, aga õnneks päris tooreks jäänud. Ta täidab esitatud soove kuulekalt (mõistus, teine juuksevärv; kui raha juba küllalt, siis mõni manner enesele, mõni riik naisele), kuni lõpuks surematuse soovimine kalal kopsu üle maksa viib ja nii istuvad mehed lõpuks väikese tühja laua ääres.

Laste soove väljendab ehk kõige kokkuvõtlikumalt sinine karu – peamine, et sul oleks palju sõpru ja sa oleks normaalne. “Kolm soovi” – et ma oleksin suurem, et mul oleks isa ja palju sõpru. Seega õnn on perekond ja sõbrad.

Muinasjutud aitavad lastel **täiskasvanute ja enda pihta kriitikanooli pilduda**. „Kuldkihar ja kaks karu“ pajatab sellest, et Soomest töölt tulnud isa ja töötu ema vedelevad diivanil ja vaatavad kogu aeg telekat. Tütar

teenindab neid truult, kuni märkab, et vanemad on muutunud karudeks. Kaasajastatud „Hansus ja Gretes“ on vanemad hädas laste soovidega – need nõuavad kogu aeg maiustusi ja uusi arvuteid-telefone. Mida sihukestega muud ikka teha, kui vii metsa! Elu läheks hoopis kergemaks. Hans poetab küll klaviatuurinuppe maha, aga ikkagi on nad ühel hetkel lootusetult eksinud. GPS viib nad majakese juurde, mis on üleni elektroonikavidinatest tehtud, ei puudunud ka maiustustest ehitusdetailid. Ülikonnas härrasmees tegi lastest orjad, kes pidid katkisi arvuteid parandama. Lapsed aga kasutasid tema peal juhtmeid – nii sise- kui välispidiselt – ning läksid koju. Nagu ka Grimmidel, nii siingi ei soovi ema lapsi tagasi. Ta aetakse minema. Hans aga lõi Facebooki ja Grete Toidupanga.

Eesti muinasjuttudest on sagedamini kasutatud **ahjualuse motiivi**. Seda on teinud ka päris kirjanikud - Henno Kõo ja Leelo Tungal, lastest rääkimata. Tänavu sai ahjualusest elektripliidi-alune. **Muinasjutt. Loe ette** Selline mõnusa üleolekuga kirjutatud lugu, kas pole. Teises loos sai ahjualusest arvutialune. Just nagu Leelo Tungla loos, palus too luba arvutit kasutada ja ainsa klahvilevajutusega katkestas netiühenduse. Tüdruku soov iPod võita seetõttu ka nurjus. Ometi läheb kõik hästi, sest tänulik arvutialune toob mainitud vidina talle kingituseks. Mõlemas loos on ahjualuse jutu sees nn halli vanamehe motiiv, mille puhul lahke käitumine toob kaasa tasu soovi täitumise näol.

Puulase ja Tohtlase kaasaegne variant „Tuuli Näpp ja Tormi Varvas“ teiste muinaslugude motiive ei kasuta. Siin on vaimukaid vasteid, aga sama moraal, mis algtekstil. Ahnest taluperemehest tegi autor kitsi ärimehe, saatan kannab Armanit, veretilkade asemel võtab too Lamborgini, väikese sõrme ja-varba. Neist tekitab töökad abimehed, kes tasu ei nõua ja ärimehele rikkuse toovad. Lepingu lõppedes tulistab saatan ärimest, tollest ei jää järele midagi muud peale varba ja sõrme.

Kalevipoeg on kimpus pruudikandidaatidega, kes uksest-aknast sisse rüsavad, puna paledel ja kirikindad näpuosavuse tõestamiseks näpus. Põgeneb siis mehepoeg laia ilma, on võlutud kirevaundrukulistest virmaliseneidudest, pannakse nonde poolt naeruks ja nii jääbki kange mees eluks ajaks vanapoisiks. Teises loos armub häbelik vanapagan vaeslapsesse, kutsub teist küll korduvalt kohtama, aga ei söanda ise ilmuda. J. Kunderi “Vaeslapsesest ja talutütrest” on saanud lugu “Tahan kõike korruga”. Niisugune sõbralik-aasiv suhtumine näitab muuhulgas vast ka seda, et meie muinasjututegelased on igati omaks võetud. Ega poolvõõrast ju keegi aasida ei söanda.

Vanade lugude **kaasajastamise** kaudu peegeldavad lapsed hetkeprobleeme. Kliima soojenemine, masu, seagriipp, valimisvõitluse nipid – need kõik on otsapidi lugudes sees. No näiteks lõpetab noor autor oma pajatuse sõnadega, et kui seagriipp nendeni pole jõudnud, siis elavad nad rõõmsalt edasi. Teise loo tegelased pelgavad tundmatut masu nii nagu muumitrollid jõulusid ja valmistavad masule pannkooke ning varuvad vorsti. Järgmises kummitab Võrumaa turismitalus masu-nimeline tont.

Jõuluvana saab ajalehest teada, et on majanduskriis. Tragi päkapikk Eedu toob küttepuid ja kartuleid – puust saab kinke meisterdada ja kartul ei jäta nälga. Vastutasuks tahab Eedu edaspidi ise jõuluvana ametit endale. Kas meenub teatud aktsioon, mis pealinnas aset leidis ja mille eesotsas samuti üks Eedu oli? Kas on lapsed ise nii taibukad satiirikud või võtavad nad kuulda suurte inimeste nõu? Millegipärast ei usu, et pangandus lapsi väga erutaks, aga rebase hoiupankasid ja pank-roti nimelisi tegelasi esines omal ajal laste juttudes mitmeid. Aga mine tea.

Tänavuse saagi hulgas oli üks märksa otsesemalt osutav kaasajastatud ja ühtlasi politiseeritud Punamütsike – „Malle ja kuri hunt Ansip“.

Muinasjutt. Loe ette. Nii-öelda teiseestiline lugu on ka järgmine Punamütsike. **Muinasjutt. Loe ette.** Rohemütsike kannb sõjaväe laigulist mütsi, viib vanaisale humanitaarabi ja käib läbi mitu muinasjuttu, koju jõudnud tüdruk elas õnnelikult järgmise päevani, sest siis pidi ta kooli minema... Draama punase mütsiga printsessist väänab muinasjuttude kinnismotiive - konna suudlemisest koletise kaotatud botaseni. Kuri võõrasema otsib võlupudeli põhjast tõde selle kohta, et just tema on kauneim kogu maal ja juhtub veel mõndagi pöörast ja kui nad žen-ženni söövad, elavad nad veel ehk tänapäevani.

Ühe autori tahtel sai tüdrukust poiss ja punase mütsi asemel kandis ka too rohelist. Ta kohtus metsas Porgandikunniga, kellel oli kole komme kodanikke oimetuks kõditada. Vanaema asemel ootas poissi onutütar. Rohemütsikesel õnnestub jänes kõditamisega kahjutuks teha. “Kui plika ja põnn pole välismaale õppima läinud, siis elavad nad õnnelikult Võrumaal edasi.”

Lumivalgekese noorenduskuur paigutab kaunitari kuningakoja asemel ärimehe perekonda, kes leskmehena tõmbab kokku kõik linna beibed. Ärimees abiellub sellisega, kes hindab ainult raha ja välimust. Lumivalgeke taandatakse tuhkatrini seisusesse. Võõrasema tellitud palgamõrtsukas aga tahab Lumivalgekest oma armukeseks. Tüdruk põgeneb seitsme nohikust õpetaja juurde, koos käiakse kinos, teatris ja raamatukogus. Mürgiõun on töödeldud taimekaitsevahendite ja säilitusainetega ja töötab hästi. Öpside tuttav geeniteadlane kloonis surnud

kaunitari, armub ja nii nad meil elavadki igavesti, sest vajadusel kloonivad end uuesti.

„Rosetta kosilased“ on sisult tavakohane lugu printsessist, kes peigmeest valib. Abiks on tal Cosmopolitan ja ajakiri Vallalised Mehed Printsessidele. Sealne valik on avar, aga ei rahulda - Võluv Prints on liiga edev, Merlin liiga vana, Quasimodo liiga inetu. Valikusse jäi James Bond, Sergio Vares ja Tintin. Kelle printsess valib? Ikka selle, kellel tema jaoks aega on. „Tuhkaliisa“ jutustab loo tüdrukust, kes täiesti priitahtlikult, isegi maniakaalselt koristab. Sageli teeb ta seda öö läbi ja ilmub kooli tolmuste riietega, sellest ka hüüdnimi. Tema prints peab ta vägisi ballile toimetama. Selles loos leiab Tuhaliisa oma salapärase printsi tolle kaotsiläinud telefoni abil. „Tänapäevane Rapuncel“ toob kokku palju muinasjutte, aga tundub, et mitte raamatutele vaid multifilmidele tuginedes. Seiklusliku loo moraal on: „Olles lohest eemal, tänas Bella kõiki abi eest ja noored ujusid kõik kohkunult oma teed. Juhtunu oli neid kõiki korralikult vapustanud. Enam kunagi ei läinud nad kuhugi, mis tundus neile ohtlik ja jube. Ja tänu sellele elasid nad õnnelikult elu lõpuni.“

Töötluste kõrval on ka muinasjuttudele järgesid kirjutatud. „Kolm pörsakest 2: hundi tagasitulek“ just säherdune ongi. Lugu on hoogne ja naljakas ja ootamatu. Hundi kasukas paranes ära ja isu pörsavõileiva järele muutus väljakannatamatuks. Kui puhudes majast jagu ei saa, eks siis tule midagi tõhusamat välja mõelda. Näiteks pomm! Muinaslugudes pöörduvad pahad teod pahade eneste vastu, nii ka siin. On aastaid, mil torkab silma muinasjuttude vägivaldsus. Lihtsalt mahalöömise kõrval on mitmel korral füüsilist karistamist, kord ka soolase piitsaga, muuseas. Kuri siil riputatakse karistuseks akna taha nõõri otsa rippuma. Valdavam on laste muinasjuttudes siiski pigem rahumeelne lahendus. Pahupidi kolmes pörsakeses püüavad hundikesed maksuametnikust pörsa kinni, pesevad puhtaks, annavad põsemusi ja see teeb õelaga imet! Isegi Punamütsikese nahka pistnud hundil ärkab südametunnistus ja ta saab Jumalalt kolm katsumust, mille läbitemgemise järgi süütunne teda enam painama ei hakka.

Steni muinasjutuvõistluse lugusid lugedes saab kinnitust mulje, et muinasjutud on jätkuvalt populaarsed ja annavad inspiratsiooni loovkirjutamiseks. Mängulõbu pealekauba!